

TEMA BROJA: PROBLEMI I IZAZOVI TRANZICIONE PRAVDE U REGIONU

LJUDI U RATU – USMENA ISTORIJA RATOVA '91-'95.

ALTERNATIVNI I DOPUNSKI MODEL TRANZICIONE PRAVDE

Drinka Gojković *Dokumentacioni centar «Ratovi 1991-1999»*

Jedina komisija za istinu u regionu, osnovana u Srbiji 2002, nije u svom kratkom veku svrstala truth telling među svoje zadatke. Iskaze žrtava u najboljem slučaju beležili su mediji i zainteresovane vladine i nevladine organizacije, ali pred široku javnost oni nisu stigli, pogotovo ne u nekom iole sistemskom smislu

Saopštavanje istine, truth telling, jedan je od tri osnovna metoda sprovođenja tranzicione pravde u postkonfliktnim društvima. Kroz iskaze svedoka, a pre svega i samih žrtava, javnost saznaće istinu o teškom kršenju ljudskih prava i o zločinima počinjenim dok je konflikt trajao. Svedočenja se najčešće odigravaju pred institucijom poznatom pod imenom komisija za istinu i u nekim slučajevima uključuju i susret žrtve i izvršioca zločina. Svrha ovog postupka jeste da ogrešenje o čovečnosti postane javna činjenica, da obezbedi žrvama javno priznanje pretrpljene patnje, da bude alternativa za sudski proces i da otvori put za pomirenje posle konfliktta.

U postratnom regionu bivše Jugoslavije ovakva praksa saznavanja istine o ogrešenjima o čovečnosti nije postojala, niti su žrtve imale priliku da o onome što su proživele govore na taj način. Jedina komisija za istinu u regionu, osnovana u Srbiji 2002, nije u svom kratkom veku svrstala truth telling među svoje zadatke. Iskaze žrtava u najboljem slučaju beležili su mediji i zainteresovane vladine i nevladine organizacije, ali pred široku javnost oni nisu stigli, pogotovo ne u nekom iole sistemskom smislu.

Obični ljudi

Dokumentacioni centar «Ratovi 1991-1999» (DCR) otpočeo je još 2002, ubrzo posle svog formiranja, rad na projektu koji predstavlja svojevrstan oblik saopštavanja istine, ali se u mnogo čemu razlikuje od koncepta kakav neguje metodologija tranzicione pravde. To je projekat Ljudi u ratu – usmena istorija ratova '91-'95.

Ljudi u ratu ne bave se samo žrvama i ne beleže samo svedočenja o najtežim ogrešenjima o ljudska prava i čovečnost. Projekat se ne definiše kao saopštavanje istine, nego – u tradiciji usmene istorije – kao iznošenje individualnog doživljaja nadindividualne istorijske situacije, u našem slučaju rata na teritoriji nekadašnje Jugoslavije. Projekat ne sudi i ne distribuira kriticu, a saznanja do kojih se u njemu dolazi retko mogu da budu materijal upotrebljiv za pravosuđe. S obzirom na sve to, od kakvog je značaja ovaj alternativni metod istraživanja za procese tranzicione pravde?

Kao što i samo ime sugerije, u projektu govore takozvani obični ljudi, koji su bili i objekt i subjekt rata. Obuhvaćeni su, na jednoj strani, učesnici rata, koji su, dobrovoljno ili prinudno, omogućavali da on traje; a na drugoj, civilni, izbeglice, zatočenici logora, koji su trpeli njegove posledice. Projekat se, međutim, ne bavi samo njihovom sudbinom u ratnom periodu, nego – naprotiv – pokriva dugotrajnije životno iskustvo, ali tako da ratno iskustvo стоји u središtu naracije. Ovde, dakle, nije reč ni o «izjavama», ni o «svedočenjima» koja se tiču jednog ili nekoliko značajnih/karakterističnih događaja ili iskustava, nego o složenoj naraciji, u kojoj je celokupna ravan ličnog života prožeta životom društva i istorijom epohe. Kako je, za govornika, izgledao lični i socijalni život u miru; koja je tačka za govornika obeležila početak rata; da li se i zašto, za govornika, dojučerašnji prijatelj transformisao u neprijatelja; kako se sam govornik ponašao u ratu, kakve je individualne transformacije doživeo, šta je izgubio (ne prvenstveno materijalno); šta očekuje od postratne budućnosti? Naracija o tim i drugim temama pruža uvid u nadličnu istoriju iz ličnog, subjektivnog ugla. Zašto je ovaj lični ugao toliko važan? Zato što tek on, čak i kad ne podrazumeva najteža ratna iskustva, pokazuje koliko je ogromna cena rata za sve koji su se našli u njegovom vrtlogu. Usmena istorija tu je svojevrsna paralelna istoriografija čija se «subjektivna objektivnost» ostvaruje kroz ukrštanje velikog broja ličnih stanovišta i ličnih perspektiva.

U projektu su do sada govorili ljudi svih nacionalnosti iz čitavog ratom zahvaćenog regiona – Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije i Srbije, kao i oni koji su od rata odbegli u takozvane treće zemlje, u ovom slučaju Austriju i Sjedinjene Američke Države. Arhiv njihovih priča, kojim raspolaže DCR, sadrži oko 4.500 stranica teksta. Do sada je objavljeno i javnosti u Srbiji predstavljeno pet knjiga.

Katarza

Ponovo se vraćamo na pitanje da li i kako ova paralelna istoriografija, ovo subjektivno gledanje na nadsubjektivni događaj pomaže procesima tranzicione pravde. Pitanje traži odgovor iz tri aspekta: a) aspekta govornika; b) aspekta korisnika njegove naracije; i c) aspekta moguće transformacije društva.

a)

Kad je o samim govornicima reč, poziv na saopštavanje sopstvene istorije iz mira i rata budi kod njih osećanje da je i njihova reč važna, to jest da su oni sami nešto više od pukog instrumenta i predmeta poigravanja u rukama političke i vojne sile. (To dokazuje i komentar žene koja je, upitana hoće li da govori o svom ratnom iskustvu, uzviknula: «Najzad da i mene neko nešto pita!») Kod onih koji su toj sili poverovali «na reč» i svojom voljom postali njen instrument, artikulacija sopstvenog sećanja na okolnosti koje su do toga dovele i na posledice koje su iz toga nastale najčešće (mada, naravno, ne apsolutno) podstiče samorefleksiju i dovodi do određenog stepena katarze. Kod drugih, koji su bili male ili velike žrtve te sile, poziv da ispričaju svoje iskustvo dokaz je da ono, u svoj svojoj tegobnosti, nije važno samo za njih same, nego i za kolektivno sećanje kako unutar «naše», tako i unutar «njihove» etničke zajednice.

Svaki govornik, svejedno kojoj kategoriji ratom zahvaćenih ljudi pripada, tokom svoje naracije nanovo definiše i redefiniše svoj odnos prema «drugome», «njihovom», «neprijatelju», koji je ne mnogo davno još uvek bio i «naš», pa često i «priatelj». Ishod te redefinicije može da bude i pozitivan i negativan, ali kakav god bio, on pred govornika postavlja produktivno pitanje koje glasi: šta dalje?

b)

Na korisnike, koji o ratu mogu znati malo ili mnogo, svejedno, ove priče, bilo da se čitaju ili slušaju, deluju kao određena provokacija: saznajna (jer, često u izvanredno karakterističnom detalju, nude korisniku dotle nepoznatu informaciju o katakeretu rata); ali pre svega emocionalna: priče ljudi u ratu navode čitaoca ili slušaoca na identifikaciju i empatiju, ili bar na poređenje sa govornikom – a da sam ja bio u njenoj/njegovoj koži? Pokazalo se da su dosadašnji korisnici ovo pitanje doživljavali kao povod za refleksiju i preispitivanje vlastitih ljudskih i političkih stavova, i da su, dakle, posredno ušli u jedan važan i dalekosežan saznanjani proces. Zato je podsticaj na promenu perspektive, na posmatranje istog događaja iz ugla koji nije ekskluzivno «naš», na širenje emotivnog i saznanjnog horizonta, jedan od najproduktivnijih efekata koji proizlaze iz susreta sa naracijom ljudi u ratu.

c)

Naravno, poduhvat kao što je ovaj ne može da računa na neposredno i brzo dejstvo. On se odigrava na pola puta između privatne i javne sfere. Njegovi efekti ni u kom slučaju nisu samo privatne prirode, jer se on efektivno proteže duboko u javnu sferu. Ali da bi zaista postao konstitutivni deo javnosti, u kojoj bi njegove poruke mogle na odgovarajući način da odjeknu, moraju da ga prihvate i koriste društvene institucije - političke, obrazovne, medijske. Do sada, na žalost, nije bilo mogućno postići da ljudi u ratu budu na strukturisan način prisutni u javnosti. To je umnogome i znak političkog izbegavanja ratne tematike uopšte, pa sledstveno tome i redukovanih funkcionalnih tranzicione pravde. Na drugoj strani, žive i angažovane reakcije publike do koje se do sada došlo jasan su znak da efekat, ma kako diskretan, nije izostao. I to je jedan od razloga da se od ovog alternativnog metoda istraživanja i savladavanja problema rata i mira ni ubuduće ne odustane.